

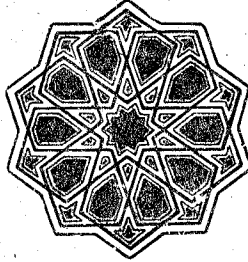
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

LÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXII

38 / 1992

MÜBHEMATU'L-KUR'AN İLMİ VE KUR'AN TEFSİRİNDEKİ YERİ

Yrd. Doç. Dr. Halis ALBAYRAK

GİRİŞ

Bilindiği gibi Peygamber (a.s.) döneminde henüz ihtiyaç duyulmadığı için Kur'an'ın çeşitli yönleriyle ilgili araştırmalardan söz edemiyoruz. Ancak hemen her konuda İslam dünyasındaki bazı oluşumların başlangıcı olarak sayılan İslam fütuhâtı ve Arap olmayan kavimlerin İslam'ı kabulü, Kur'an'ın doğru bir biçimde okunup yazılmasından ve mushafta toplanmasından icâz yönüne kadar çeşitli yanlarının ayrı ayrı ele alınıp incelenmesinin de başlangıcı olmuştur, diyebiliriz.

Önceleri, Kur'an'ın, sonraki nesillere –özellikle Arap olmayanlara– öğretilmesi faaliyetinin kaçınılmaz olarak doğurduğu ihtiyaca cevap vermek için yavaş yavaş oluşmaya başlayan Kur'anın çeşitli yönleriyle ilgili açıklamalar ve nakledilen rivayetler, sonraki asırlarda ortaya çıkan ve müdevven hale gelen Kur'an İlimlerinin¹ ilk malzemeleri olmuştur. Sonraki asırlardaki sosyal, siyasî, kültürel, felsefî vb. alanlarda İslam dünyasındaki değişimlerin de etkisiyle Kur'an İlimlerinin hem çeşit hem de hacim itibarıyla büyüdüğünü ve bu konuda yazılan müstakil eserlerin de giderek sonraki müelliflerce daha da genişletildiğini görmekteyiz.

Öyleki önceleri gerçekçi ihtiyaçlardan doğan Kur'an İlimlerinde giderek gereksiz fantezilerin, Kur'an Tefsiri açısından işlevsel olmayan bilgilerin arttığı söylenebilir. Denebilir ki, zamanla Kur'an İlimlerinde Kur'anın yorumlanmasına faydalı katkılar sağlamak gibi asıl bir hedefin neredeyse ikinci plana atılması söz konusu olmuş, amaç, adeta bu ilimlerin –daha doğru bir ifadeyle bilgilerin– miktar olarak artırılması olmuştur.

¹ Hierî 3. asır müelliflerinden Buhârinin şeyhi Ali b. el-Medîni Esbâbu'n-Nüzûl'e dair, Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellâm Nâsîh-Mensûhla ilgili eserler vermişlerdir. (bkz. Zerkeşî el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an Beyrut, tarihsiz, I, 23; Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an Mısır 1398/1978 4. baskı), II, 27, Öte yandan Garîbu'l-Kur'an'a dair ilk eser verenlerden Ebu Bekr es-Sicistânî de 3. asır müelliflerindedir. (bkz. Zerkeşî, el-Burhân, I, 291)

Kur'ân İlimleri genellikle iki grupta mütalaa edilmektedir. Bunlardan birkısmı tamamıyla naklidir ki bunlar arasında Esbâbu'n-Nüzûl, Mübhemâtu'l-Kur'ân, Kıraat, İlm-u Resmî'l-Kur'ânî, İlmü'l-Mekkî ve'l-Medenî gibilerini sayabiliriz. Diğer bir kısmı ise Kur'ân metni üzerinde incelemeğe dayalı olanlardır ki bunlar, İrâbu'l-Kur'ân, İcâzu'l-Kur'ân, Mecâzu'l-Kur'ân gibileridir.

Biz bu çalışmamızda nakli olduğu söylenen Kur'ân İlimlerinden Mübhemâtu'l-Kur'ân İlmî'ni çeşitli açılardan ele almaya çalışacağız.

I. MÜBHEMÂTU'L-KUR'ÂN İLMİ

Mübhemâtu'l-Kur'ân İlmî ile ilgili ilk müstakil eserin, ulaşabildiğimiz kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre Hicrî 6. asırda Süheylî (ö. 581) tarafından telif edildiği anlaşılmaktadır. Mübhemat ilmiyle ilgili bilinen ilk eseri her ne kadar 6. asırda yazılmış olsa da bu ilmin konu edildiği hususlarla ilgili bilgiler, başlangıçtan beri Kur'ân Tefsirlerinde yer almıştır. Süheylî'nin et-Tarîf ve'l-A'lâm'ından sonra İbn Asâkir'in et-Tekmil ve'l-İtmâm'ıyla el-Kâdî Bedrüddin b. Cema'a'nın et-Tibyân'ını sayabiliriz².

A. Konusu:

Önce "İlmü Mübhemâti'l-Kur'ân" adından hareketle "mübhemât"ın ne olduğunu ele almak gerekir. "Mübhem" in lügatta algılanması, anlaşılması zor olan şey, ayırıcı bir özelliği olmayan şey, kendisinden maksadın ne olduğu, açık ve belirli olmayan söz gibi anlamlara geldiğini biliyoruz³. Nahivcilere göre ism-i işaretler, ism-i mevsûller ve zamirler, mübhem isimlerdir. Zerkeşî ve Suyûtînin ifadelerine ve verdikleri misallere baktığımızda Kur'ân'ın mübhemâtının da temelde nahivcilerin kabul ettiği mübhem isimler olduğu anlaşılmaktadır⁴. Ancak özellikle Suyûtî'nin mübhemâtla ilgili eserine baktığımızda "mübhemât"ın, söz konusu isimlerden ibaret olmadığı görülür. Buna göre "mübhemât"ın, kendisinden ne kastedildiği kesin olarak tayin edilmemiş olan kelimeler olduğunu söyleyebiliriz. İşte "Mübhemâtu'l-Kur'ân İlmî"nin konusu da bu kelimelerdir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

2 Bkz. Kâtip Çelebi, Keşfüzzunûn, İstanbul 1943 II, 1583, I, 421, 422.

3 İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, Beyrut 1970. I, 280.

4 Bkz. Suyûtî, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Mısır 1398/1978, II, 186-192.

İsm-i işaretler, ism-i mevsûller, zamirler, cins isimler, belirsiz zaman zarfları, belirsiz mekan zarfları ve belirsiz miktar bildiren kelimeler.

Bunları tek tek ele almak istiyoruz.

1. İsm-i İşaretler :

Kur'ân apaçık arapça bir kitap olması bakımından Arap dilinin bütün anlatım imkânlarını kullanmaktadır. Arapça anlatımda önemli bir yer tutan ism-i işaretleri, tabii olarak Kur'ânın ifadelerinde de görüyoruz. Bilindiği gibi ism-i işaretler, muhatapların, hakkında fikir sahibi oldukları durumlarda kullanılırlar. Bu yolla söz boş yere uzatılmamış olur. Kur'ânda da durumun böyle olduğunu söyleyebiliriz. İsm-i işaretlerin geçtiği ifadelerin öncesinde veya sonrasında, onların gösterdiği nesnelere zatlarından olmasa da hiç değilse özelliklerinden bahsedilmektedir. Kur'ânda çokça rastlanan ifade kalıplarından birini misal olarak verebiliriz:

أما المؤمنون الذين آمنوا بالله ورسوله ثم لم يرتابوا وجاهدوا بأموالهم وانفسهم في سبيل الله أولئك هم الصادقون. (Ilucurât 15) Bu ayette *أولئك* ile işaret olunan kişilerin özelliklerinin belirtildiğini görüyoruz.

Bilindiği gibi Kur'ân'da şahıslar ve özel isimlerin vurgulanması önemli değildir. Önemli olan fikirlerin ve niteliklerin ön plana çıkarılmasıdır. Kur'ânın evrensel hedefler gözettiğini şüpheye mahal kalmayacak biçimde aksettiren husus, onun bu ifade özelliğidir, denebilir. Mübhemâttan sayılan ism-i işaretlerin bir kısmının gerek mübhematla ilgili kitaplarda gerekse Kur'ân Tefsirlerinde açıklanmaya çalışıldığını görmekteyiz⁵. Bu açıklamaların Kur'ân'ın anlaşılmasına neler sağladığını ileriki sayfalarda ele alacağız.

2. İsm-i mevsûller :

Kur'ânda en çok kullanılan kelimelerden olan ism-i mevsuller de mübhemattan sayılmışlardır. Mübhematu'l-Kur'ânla ilgili kitapların belki yarısı ism-i mevsullerle kastedilen kişilerin veya nesnelere açıklamalarıyla doludur⁶. Esasen Kur'ân, bütün insanlığa hitap ettiği için, onda genel ifadeler mühim bir yer tutar. Hiç şüphesiz ism-i mevsuller de genel ifadelerde kaçınılmaz olarak kullanılan kelimelerdendir.

5 Misaller için bkz. Celalüddin es-Suyûtî, *Müfhemâtu'l-Akrân fi Mübhemâti'l-Kur'ân*, ss. 24, 29, 33, 43; ayrıca bkz. İbn Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, Mısır 1388/1968, İXX, 131

6 Suyûtî'nin *Müfhemâtu'l-Akrân*'ının hemen her sayfasında bunun misallerini görebiliriz.

İsm-i mevsûller, sıla cümleleriyle zaten açıklık kazanırlar. İfade bütünlüğü içinde onlardan ne kastedildiği, muhatabın anlamasına yetecek ölçüde açıktır. Fakat Mübhemâtu'l-Kur'ân İlmi açısından meseleye baktığımızda, ism-i mevsûller ifadenin bütünlüğü içinde açıklık kazansa da, onlar yine de mübhemattan sayılır. Çünkü bu konuda amaç, ism-i mevsullerle kastedilen şahıs veya nesnelere bizatihi kendilerinin bilinmesidir. Onların genel manada özelliklerinin sıla cümlesiyle belirlenmesi yetmez.

Kur'ân, ister geçmiş olaylarla isterse indirildiği dönemle ilgili olsun birtakım gerçek hadiseler ve onların kahramanlarına bazan ad vermeksizin atıflarda bulunur. İşte bu durumda metnin, okuyucuya vermek istediği mesaj anlaşılmalıdır. Ancak ism-i mevsûlle zikredilen şahsın belirlenmesinin asıl ehemmiyeti, Kur'ânın daha önceki yazılı veya şifahi kaynaklarda bulunan tarihî hadiselerle yer vermiş olduğunun anlaşılması noktasında kendini gösterir. Yani Kur'ân metninin bir bakıma kaynağı itibariyle güvenilir olduğunun sağlaması yapılır. Meseleyi bu yönüyle ele alırsak, tarihî hadiselerden bahseden Kur'ân ifadelerindeki ism-i mevsûllerle kastedilen şahısların isimlerinin belirlenmesinin yararlı olacağından söz edebiliriz⁷.

3. Zamirler :

Zamirler de mübhemâttan sayılmış ve onların kime ve neye ait oldukları belirlenmeğe çalışılmış. Arapça olan Kur'ân, ism-i zâhirlerin yerine ifadelerin akışı içinde zamirleri kullanmaktadır. Kur'ânda zamirlerin tamamına yakın bir kısmının mercilerinin bulunmasında herhangi bir güçlük olmamıştır. Fakat kabul etmek gerekir ki bazı zamirlerin mercilerini tek ihtimale indirmekte müşkilat çekilmiştir. Mesela Nisâ Sûresi'nin 159. âyetindeki قیل موته ifadesinde durum böyledir. Burada zamirin hem Hz. İsa'ya hem de Ehl-i kitab'a râci olması muhtemeldir. Nitekim bazı müfessirler bir ihtimali, bazıları da ötekini tercih etmişlerdir⁸.

7 Buna misaller verecek olursak, mesela, Bakara Suresi'nin 258. âyetindeki الذی حاج ابراهیم ifadesinde Hz. İbrahim'le münakaşa eden şahsın adının Nemrûz olduğu bildirilmektedir. Yine aynı sûrenin 259. âyetindeki قرية مرعى أو كالذی مرعى ifadesinde الذی ile kastedilen şahsın Uzeyr olduğu söylenmektedir. (bkz. Suyutî, Mübhemâtu'l-Akrân, s. 12)

8 Bkz. Fahrüddin er-Râzî, Tefsir-i Kebîr, XI, 104; İbn Kesîr zamirin Hz. İsa'ya raci olduğu görüşünü tercih etmektedir. bkz. İbn Kesîr, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm, Beyrut 1408/1988, I, 590

Fakat Mübhemâtu'l-Kur'ân İlmî, bu tür zamirlerin mercüini bulma gayesini gütmaz. Daha ziyade zamirlerle kastedilen şahısların isimlerini tesbite çalışır. Mesela Enfâl Suresi'nin 19. âyetindeki أن تستفتحوا ifadesinde çoğul muhatap zamiriyle Ebu Cehl'in kastedildiği söylenmektedir ki, aslında burada zamirin ait olduğu kelimenin tespiti söz konusu değildir. Amaç, isim tespitidir ve tahsistir⁹.

4. Cins İsimler :

Marife olsun nekre olsun cins isimler de mübhemâttan sayılmışlardır. Bunlar, tekil, ikil veya çoğul halde bulunabilirler. Kur'ânın ifade özelliği icabı cins isimleri kullandığı, herkesin malumudur. Bütün insanlara hitap eden, onları kendine cezbeden Kur'ân, fevkalade bir gereklilik olmadığı sürece ifadelerinde tahsise gitmez. Kur'ân'ın ifade sisteminde varlıkların adlarından ziyade, onların cinsleri ve nitelikleri önemlidir. Diyebiliriz ki cins isimler, bir yerde Kur'ânın evrensel hedefler gözettiğinin göstergesidir.

Mübhemât İlmî açısından baktığımızda açıklamalarda bu cins isimlere özel isim bulma gayretini görürüz. Cins isimler marife olsun nekre olsun özeldir karşıladıkları zatlar bilinmedikçe mübhemdirler. Onlar tahsis edildikleri zaman açıklığa kavuşurlar.

Mesela Kehf Suresi'nin 32. âyetinde iki adam darb-ı mesel olarak anlatılmakta. Ayetin geçtiği pasaj dikkatle incelendiğinde orada olumlu ve makul düşünen, kendisinin ve yaratıcısının farkında olan insanla, zenginliği, gerçeği görmesine engel olan bir kişilik arasında bir diyaloga yer verildiği görülür. Sonuçta herşeyin, Mutlak Kudret sahibi Allah'ın elinde olduğu vurgulanır. Kur'ân'ın bu ifade seyri içinde رجلين kelimesinden hangi zatların kastedildiği belki hiç önem taşımamaktadır. Ama mübhemâtle ilgili rivayetlere baktığımızda bu iki adamın kimlik tespitlerinin yapıldığını görürüz¹⁰. Cins isimlerle ilgili belirlemelere baktığımızda özel insan isimleri¹¹, hayvan isimleri¹², insan gruplarıyla ilgili

9 Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyân IX, 207; Suyutî, Mufhemâtu'l-Akrân, ss. 28, 31, 38.

10 Bkz. Suyutî, Mufhemâtu'l-Akrân, s. 40

11 Nisa Suresi'nin 128. âyetindeki وإن امرأة خافت وإمرأة kelimesinden maksadın, Hz. Peygamber'in hanuamlarından Sevde olduğu söylenmektedir. (bkz. İbn S'ad, Tabakat, VIII, 36)

12 Saffât Suresi'ndeki فالتقمة الحوت ifadesinde (Saffât 142) sözü edilen, Hz. Yunus'u yutan balığın adı belirlenmekte, (bkz. Suyutî Mufhemâtu'l-Akrân, s. 54); Öte yandan Neml Suresi'nin 20. âyetinde geçen Hüdhüd kuşunun adının Süleyman Anber olduğu söylenmektedir. (bkz. aynı eser, s. 46)

isimler¹³, dağ isimleri¹⁴, şehir isimleri¹⁵, ülke isimleri¹⁶, özel bina isimleri¹⁷, belde isimleri¹⁸, hayvanların renkleri¹⁹, hayvanların cinsiyetleri²⁰, cin isimleri²¹, şeytan isimleri²², ay adları²³, gün adları²⁴, melek adları²⁵nin tespit edildiğini görürüz.

5. Belirsiz Zaman Zarfları :

Mübhemâttan sayılan bir kelime grubu da belirsiz zaman zarflarıdır. Zaman zarflarının bir kısmının, ifadenin sevk edildiği yerde açıklığa kavuştuğunu söyleyebiliriz. Bakara Suresinin 281. âyetini (واتقوا يوما ترجعون فيه إلى الله ثم توفى) misal olarak verebiliriz. Bu âyette يوما kelimesinin, kendisinden sonraki sıfat cümlesiyle açıklandığını görüyoruz.

13 Mesela Nisa Suresi'nin 81. âyetindeki طائفة kelimesinden nifak ehlinin kastedildiği ed-Dahhâk tarafından belirtilmiştir. (bkz. Suyutî Mufhemât, s. 18)

14 Mesela Lukmân Suresi'nin 10. âyeti (والقي في الأرضي رواسي)ndeki رواسي kelimesi gereksiz yere tahsis edilmiş ve Cüdi, Lübân, Kaf, Ebu Kubeys, Tûr-i Sinin, Tûr-i Sinâ gibi dağ isimleri sayılmıştır. bkz. Suyutî, Mufhemât, s. 49

15 Müminûn Suresi'nin 50. âyeti'ndeki ربوة nin Dumaşk olduğu anlatılmakta. bkz. Taberî, Camiu'l-Beyân, XVIII, 26; Suyutî Mufhemât, s. 44

16 Müminûn Süresi'nin 50. âyetindeki ربوة kelimesinin Mısır olduğu rivayet edilmektedir. bkz. Taberî, C. Beyân, aynı yer; Suyutî Mufhemât, aynı yer

17 Aynı Sure'nin aynı âyetindeki ربوة kelimesinden Beytu'l-Maksdisin kastedildiği söylenmektedir. bkz. Taberî C. Beyân XVIII, 26; Suyutî Mufhemât s. 44

18 Müminûn Süresi'nin 50. âyetindeki ربوة kelimesinin Filistin'in Remle bölgesi olduğu söyleniyor. bkz. Taberî, C. Beyân, XVIII, 26; Suyutî, Mufhemât, s. 44

19 Ashab-ı Kehf'in köpeğinin renginin kimilerine göre sarı, kimilerine göre de kırmızı olduğu zikredilmektedir. Bkz. Suyutî, Mufhemât, s. 39

20 Neml Suresi'nin 18. âyetinde sözü edilen karıncanın cinsiyeti tespit edilmiştir. Bkz. Suyutî, Mufhemât, s. 45

21 Neml Süresi'nin 39. âyetinde cinlerden olduğu söylenen عفریت in adının Küzen olduğu rivayet edilmektedir. Bkz. Taberî C. Beyân, IXX, 161; Suyutî, Mufhemât, s. 46

22 Sâd Süresi'nin 41. âyetinde Hz. Eyyub'un hastalanmasına sebep olan şeytanın adının Muît/Muayt olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Suyutî, Mufhemât, ss. 40, 55

23 Bakara Süresi'nin 217. âyetindeki الشهر الحرام la kastedilen ayın Receb olduğu söylenmektedir. Bkz. Suyutî, Mufhemât, s. 10

24 Hûd Süresi'nin 65. âyetindeki ثلاثه أيام داركم تمتعوا في ifadesinde Semûd kavmine üç gün mühlet tanıdığı ifade edilmekte. Katâde'den gelen bir rivayete göre bu üç gün, perşembe, cuma ve cumartesi günleridir. Bkz. Suyutî, Mufhemât, s. 33

25 Hier Süresi' nin 44.âyetindeki لكل باب منهم جزء ifadesinde Cehennem'in herbir kapısından girecek grupların yahudiler, hristiyanlar, sâbililer, mecûsiler, münafıklar, müşrikler ve tevhid ehli olduğu belirtilmektedir. Bkz. Suyutî, Mufhemât, s. 36

Ama bazı zamanla ilgili belirsiz kelimeler vardır ki onların medlûllerini bilmek, Kur'ânın indiği dönemin kültürünü bilmeyi gerektirir. Mesela Bakara Sûresinin 197. ayetindeki الحج أشهر معلومات ifadesinde hacın, bilinen aylarda yapıldığı ifade edilirken Kur'ânın indirildiği dönemin insanı bu zaman diliminin, yılın hangi aylarına tekabül ettiğini biliyordu. Bu kabil belirsiz zaman zarfları ile ilgili bilgilere, açıklamalara Mübhemâtu'l-Kur'ân İlmî'ne dair müstakil eserlerde, Kur'ân Tefsirlerinde ve Eshâbu'n-Nüzûl'a dair eserlerde rastlamaktayız. Bu tür konularda gerçekten o devrin insanının bilgisine muhtacız. Diğer yandan gelecekle ilgili belirsiz zaman zarfları vardır ki, bunlar da mübhemâttan sayılmış ve gaybî bir konu olmasına rağmen açıklanmaya çalışılmıştır. عذاب يوم عقيم gibi ifadelerin açıklanışında bunu görmek mümkündür²⁶.

6. Belirsiz Mekân Zarfları :

Kur'ânda حيث gibi belirsiz mekan zarflarının yanında isim-i mekân sıygasında kelimeler de kullanılmaktadır. Bu kelimeler de mübhemâttan sayılmaktadır. Meselâ Bakara Sûresi'nin 199. âyetindeki ثم أفيضوا من حيث أفاض الناس ifadesinde verilen emrin, hangi mekândan icra edilmeğe başlanacağı hususu, Kur'ânın indirildiği dönemde ve mekanda yaşamamış olanlar için açık değildir. Allah, Kur'ân'ı inzal buyurduğu topluma böyle bir emri verirken onların, bu mekân bildikleri anlaşılmaktadır. Ayetteki "insanların aktığı, harekete geçtiği yerden" ibaresi, muhatapların bu konuda müşahedelerinin olduğunu gösteriyor. Fakat sonraki nesiller için böyle bir müşahede söz konusu olmadığından حيث ile kastedilen mekân, onlar tarafından malum değildir.

Mekân konusundaki belirsiz kelimelere Kehf Sûresi'nin 60. âyetindeki مرج البحرين ve Furkân Sûresi'nin 53. âyetindeki مجمع البحرين ifadelerini misal olarak verebiliriz²⁸.

26 Hac Sûresi'nin 55. âyetindeki (يوم عقيم) belirsiz gün Bedr harbinin yapıldığı gün olarak zikredilmektedir. Bkz. Suyutî Mufhemât, s. 43

27 İki denizin birleştiği yer konusunda çeşitli tahminler yürütülmüştür. Katade'den gelen bir rivayete göre burası, doğu ve batı denizinin birleştiği yer veya İran ve Rum denizlerinin birleştiği yerdir. er-Rebi'den gelen bir rivayete göre iki nehrin denize döküldüğü yerdir. Bkz. İbn Kesir, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, III, 97; ayrıca bkz. Suyutî, Mufhemât, s. 41

28 Said b. el-Müseyyeb'den gelen bir rivayete göre bu iki denizin gök ve yer denizi olduğu bildirilmektedir. Bkz. Suyutî Mufhemât, s. 44

7. Belirsiz Miktar Bildiren Kelimeler

Belirsiz miktar bildiren kelimelere misal olarak بعض ve قليل gibi kelimeleri verebiliriz²⁹.

Bu konuda belirsiz sayı bildiren الوف veya ايام معدودة gibi kelimeleri de misal olarak vermek mümkündür³⁰.

B. Mübhematu'l-Kur'an İlmi'nin Amacı:

Bu ilimle amaçlanan, yukarıda vermeğe çalıştığımız mübhemâtın belirlenmesidir. Mübhemât açıklanırken, fikirler, kavramlar ve ifadelerin muhataba vermek istediği mesajın belirlenmesi veya Esbâbu'n-Nüzül İlmi'nde olduğu gibi hadiselerin cereyan ediş tarzının bütün teferruatıyla anlatılması gibi bir amaç güdülmektedir. Amaç, sadece mübhem sayılan kelimelerin medlullerinin ortaya konmasıdır. Amaç, şahıs, grup, eşya ve hayvan isimlerinin belirlenmesi, coğrafi bölge adlarının tespiti, sayı ve miktarla ilgili belirsizliklerin giderilmesi gibi şeylerdir.

C. Mübhemâtu'l-Kur'an İlmi'nin Kaynakları

Suyûtî'nin beyanına göre Mübhemâtu'l-Kur'an İlmi'nin kaynağı sadece nakildir. Bu konuda kişilerin kendi görüşlerine yer yoktur. Bu hususta sadece Hz. Peygamber'e Ashab'a ve Tabiîn'e başvurulur³¹. Nitekim Suyûtî, mübhemâta ilgili açıklamalarını, Peygamber'e, Sahabe'ye ve Tabiîn'e dayandırmaktadır. Ancak onun kitabı baştan sona incelendiğinde Hz. Peygamber'den mübhemâta ilgili olarak nakledilen haberlerin sayıca çok az olduğu kolayca görülür. Mübhemâta ilgili haberlerin hemen bütününe yakını Ashab ve Tabiîn'dendir.

29 Bakara Sûresi'nin 72. âyetindeki اضربوه بعضها ibaresinde inceğin hangi parçasıyla vurulduğu konusu belirlenmeğe çalışılmış. Bu konuda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı şöyledir: omuzları arasındaki parçayla, kemiklerinden herhangi biriyle, kuyruk sokumuyla, kuyruğuyla ve diliyle .Bu konuda bkz. Zemahşerî, Tefsiru'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil, tah. Muhammed Mursî Amir, Kahire 1393/1973, 2. baskı, 1, 289; Suyûtî Mufhemât, s. 7. Ayrıca Hüd Sûresi'nin 40. âyetindeki قليل ile kastedilen sayı konusunda çeşitli tahminler yürütülmüştür. Bkz. İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'an, II, 461; Suyûtî Mufhemât, s. 32

30 Geçmiş kavimlerle ilgili ibret verici hadiselerden bahsedilen bir âyet (Bakara 243) te, ölüm korkusuyla binlerce kişinin ülkelerinden çıktıklarından sözedilmektedir. Said b. Cübeyr'in İbn Abbas'dan rivayet ettiğine göre bu kişilerin sayısının 4000, İbn Cerir'in Süddî'den naklettiğine göre 30000 civarında, Atau'l-Horasani'den gelen bir rivayete göre 3000 ve İbn Cerir'in İbn Abbas'dan naklettiği bir rivayete göre de 40000 olduğu söylenmektedir. Bkz. Suyûtî, Mufhemât, s. 11. Ayrıca Bakara Sûresi'nin 80. âyetindeki اياما معدودة ifadesiyle ilgili olarak Yahudilerin yedi veya kırk gün Cehennemde kalacaklarından bahsediliyor. Bkz. Suyûtî, Mufhemât, s. 7.

31 Bkz. Suyûtî, Mufhemât, s. 3

Mübhemâtul-Kur'ân İlmî'nin kaynaklarından söz ederken, haberlerin dayandığı Sahabe ve Tabiîn dönemi müfessirlerinin konuyla ilgili açıklama ve belirlemelerinin kaynaklarını kastediyoruz. Acaba Ashâb ve Tabiîn müfessirleri, mübhemâtı açıklarken nelere dayanmışlardır? Bu sorunun cevabını gerek Ulûmu'l-Kur'ân'a dair eserlerde gerek Suyutî'nin Mufhemât'ında gerekse Kur'ân Tefsirleri'nde bulmaya çalıştık. Rivayetleri tahlil ederken öncelikle bir önemli nokta açıklığa kavuştu. O da mübhematla ilgili açıklamaların, Sahabe'nin âlimlerce merfû hadis hükmünde kabul edilen müşahedelerine dayalı haberlerden³² ibaret olmadığı hususuydu. Hem Ashâb'ın hem Tabiîn'in açıklamalarının büyük bir bölümü, onların mevcut birikimlerine ve anlayış seviyelerine göre yaptıkları yorumlar olarak göze çarpıyordu. Açıklamalarda bulunurken onların Kur'ân'a, Tevrat'a ve onun etrafında oluşan yorumlara, tarihe, mitolojiye, müşahedelerine ve şahsî yorumlarına dayandıklarını söyleyebiliriz. Biz, bunları sırasıyla ele almak istiyoruz.

1. Kur'ân

Kur'ân tefsirinin ilk akla gelen kaynağı olan Kur'ânın, mübhemâtın belirlenmesinde de kaynak olduğunu görüyoruz. Mübhemâtın bir kısmı, bazan âyet çerçevesinde bazan siyak-sibak çerçevesinde bazan da Kur'ânın bütünü içerisinde açıklığa kavuşmaktadır³³. Mesela Mâide Sûresi'nin 41. âyeti (لايجزئك الذين يسارعون في الكفر) ndeki الذين ile kastedilenlerin bir rivayete göre Yahudiler bir diğerine göre de münâfıklar olduğu zikredilmektedir³⁴. Bu kişilerin Yahudiler ve münâfıklar oldukları âyetin devamındaki ibarelerden zaten anlaşılmaktadır.

Öte yandan Meryem Sûresi'nin 24. âyetindeki فناديها من تحبها ifadesiyle ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler, Meryem'in altından nida edenin kimliği hakkındadır. Kimi, onun herhangi bir melek olduğunu, kimi Cebrail olduğunu, kimi de onun Hz. İsa olduğunu ileri sürmektedir ki³⁵ bu görüş, ifadenin sevk edildiği pasajın bütünlüğü içinde doğrulanmaktadır. Çünkü daha sonraki âyetlerde Meryem'in, Hz. İsa'yı işaret ettiği³⁶ ifade edilmektedir ki bu da, onun, İsa'nın ko-

32 Suyutî, el-İtkân, II, 229

33 Bkz. Mufhemât, s. 4; Cerrahoğlu, İsmail, Tefsîr Usûlü, Ankara 1979, s. 187; ayrıca bu konuda misaller için bkz. Albayrak, Halis, Kur'ânın Bütünlüğü Üzerine İstanbul, 1992 ss. 107-114

34 Bkz. Mufhemât, s. 22

35 Bu görüş Mücahid ve el-Hasen'e izafe edilmektedir. bkz. Mufhemât, s. 42; Taberî de bu görüşü tercih etmektedir. Bkz. C. Beyân, XVI, 68-69

36 Meryem 29

nuştuğunu bildiğini gösterir. Aksi takdirde Hz. Meryem'in 'bana değil ona sorun' dercesine çocuğu göstermesinin anlamı olmazdı.

Yine Zâriyât Sûresi'nin 24. âyetindeki ضيف ابراهيم ifadesinde sözü edilen misafirlerin, melek oldukları gerek ifadenin geçtiği pasajdan gerekse Hüd Sûresi'ndeki konuyla ilgili ifadelerden anlaşılmaktadır³⁷.

2. Tevrat

Gerek sahabî müfessirlerin gerekse tabiin müfessirlerinin, İsrailî haberlere iltifat ettikleri, hatta bazılarının Tevrat'ı okudukları bilinmektedir³⁸. Özellikle kıssalarla ilgili pasajlarda Kur'anın iltifat etmediği bazı detayların Tevrat'ta bulunduğu bir vakaıdır. Zaten Kur'an kıssalarıyla Tevrat'ta geçen kıssalar arasında şaşırtıcı benzerliklerin bulunduğunu görmek mümkündür.

Bilhassa önceki topluluklarla ilgili olaylardan bahseden Kur'an ifadelerindeki genel ve mutlak kelimeler mübhemâttan sayılmışlardır. Bu kabil mübhem sayılan hususlar Tevrattaki daha açık, daha hususî ifadelerle belirlenmeğe çabılmıştır. Mesela Saffât Sûresi'nin 107. âyetindeki و فديناه بدينح عظيم ifadesinde sözü edilen kurbanlığın koç olduğu yolunda bir haber³⁹ vardır ki bunu, Tevrat'ın Tekvin bölümünde bulabiliriz⁴⁰. Yine Ankebût Sûresi'nin 31. âyetindeki إنا مهلكوا أهل هذه القرية ifadesindeki yerin Sodom olduğunu Suyutî, Mübhemâtında vermektedir⁴¹. Tevrat'ta da bu şehrin Sodom olduğu söylenmektedir⁴². Bu ve buna benzer örnekler, mübhemâtle ilgili açıklamaların bir kısmının kaynağının Tevrat olduğunu gösterir.

3. Tarih :

Mübhemâtle ilgili açıklamalar getirenler, Tevrat'ı kaynak olarak kullandıkları ölçüde tarih bilgilerine de dayanmışlardır diyebiliriz. Çünkü mübhemâtle ilgili belirlemelerin büyük bir bölümü tarihte geçen olaylar ve o olayların geçtiği mekânlar ve ilgili kahramanlarla alakalıdır. Dolayısıyla yapılan açıklamalar, şifahî olsun yazılı olsun tarih bilgisine

37 Mufhemât, s. 61; başka misaller için bkz aynı eser, ss. 8, 11, 14, 28, 29, 57

38 Ebu Abdillâh Şemsüddin ez-Zehebî, Tezkiretu'l-Huffâz, Haydarabad 1375/1955
3. baskı I, 36,

39 Bkz. Taberî, C. Beyân, XXIII, 84; Râzî, Tefsîr-i Kebir, XXVI, 158; Mufhemât, s. 54

40 The Bible, Genesis, I, 22/13

41 Bkz. Mufhemât, s. 48; Taberî, C. Beyân, XX, 147

42 Bkz. The Bible, Genesis, I, 13/10

dayalı olmak durumundadır. Aksi takdirde mübhemâtla ilgili beyanların çoğunun Ashâb ve Tabiin müfessirlerinin muhayyilelerinin mahsulü olduğunun kabul edilmesi gerekir ki bu, onlara karşı haksızlık olur.

Ancak diğer konulardaki açıklamalarda olduğu gibi tarihî hadiselerle alakalı açıklamalarda da birbirini tutmayan farklı bilgilerle karşılaşılmaktadır. Mesela Mâide Sûresi'nin 19. âyetindeki *على فترة* ifadesinin açıklanması sadedinde dört farklı rakamla karşılaşmaktayız. Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında geçen süre, yani fetret devri, Katâde'den gelen iki farklı rivayete göre 570 veya 600 yıl, Ma'mer'e göre 540 yıl, Dahhâk'a göre ise yaklaşık 430 yıl olarak belirlenmektedir⁴³.

4. Mitoloji :

Mübhematla ilgili açıklamalardan birinde mitolojik motiflerden ankâ kuşunun adının geçtiğini görmekteyiz. Ebâbil kuşlarının ankâ oldukları Mücâhid, İkrime ve diğerlerinden rivayet edilmiştir⁴⁴.

5. Sahabenin Müşahedesi :

Sahabenin müşahedesinden, onların Kur'anın indiği dönemde yaşamış olmalarının, kendilerine sağladığı her türlü bilgi, tecrübe ve gözlemlerini kastediyoruz. Câhili kültürel yapıyı bilmeleri, o devirdeki dinî anlayışlardan haberli olmaları ve dinlerin pratikleri konusunda fikir sahibi bulunmaları, onlara Kur'an'ın bazı kelimelerinin medlullerini anlama imkânı sağlıyordu. Mesela Kur'an'ın

الحج أشهر معلومات — في أيام معدودات — ثم أفيضوا من حيث أفاض الناس

gibi ifadelerine baktığımızda muhataplar için malum olan hususlardan bahsedildiğini görmekteyiz. Tabii olarak sonraki nesiller, bu kelimelerle nelerin kastedildiğini Ashabın gözlemlerine dayalı olarak bilmektedir.

Öte yandan âyetlerin sebab-i nüzûlleriyle ilgili rivayetlerde de kaynak, sahabenin müşahedesidir. Ancak burada bir noktaya işaret etmek gerekir ki, sebab-i nüzûllerle ilgili olarak Mübhemâtü'l-Kur'ânda yeralan haberlerde olayların cereyan tarzıyla ilgili detaylı bilgiler verilmemekte, daha ziyade sadece kahramanların isimleri, sayıları veya yer isimlerinin kaydedilmesiyle yetinilmektedir⁴⁵. Mübhemâtü'l-Kur'ân

43 Bkz. Mufhemât, ss. 21-22

44 Aynı eser, s. 72

45 Mesela Suyutî'nin Mufhemâtının 10. sayfasındaki bilgileri Vâhidî'nin Esbâbu'n-Nüzûl'ünün (1968 Mısır 2. baskı) 34, 35 ve 38. sayfalarıyla karşılaştırmız.

İlmi'ne dair kitaplarda yeralan sebep-i nüzûlle ilgili rivayetlerin, Es-bâbu'n-Nüzûlle ilgili müstakil kitaplarda da aynen yer aldıklarını görmekteyiz⁴⁶.

6. Sahabe ve Tabiinin Şahsi Yorumları :

Sahabe ve Tabiinden nakledilen mübhemât'la ilgili rivayetlerin bir kısmının, yukarıda saydığımız kaynaklarla irtibatlarının olmadığı rahatça söylenebilir. Çünkü bu kabil haberlerin açıklığa kavuşturmaya çalıştığı Kur'ân ifadeleri, sahabenin müşahadesiyle, Kur'ân'la, İsrailiyatla ve tarihle belirlenecek türden değildir. Bu tür Kur'ân ifadelerinin medlullerinin kesin tayini, insanoğlunun akli kapasitesini, araştırma ve inceleme imkanlarını aşmaktadır. Başka bir ifadeyle bunlar genellikle gayba dair hususlardır.

Görebildiğimiz kadarıyla Mübhemâtü'l-Kur'ân'la ilgili haber ve yorumlarda gaybın taşlandığı, birtakım tahminlere ve yakıştırmalara gidildiği aşikardır. Bunun örnekleri çok olmakla birlikte biz sadece birkaçına kısaca işaret etmeğe çabşacağız.

Enfâl Sûresi'nin 60. âyetindeki *وآخرين من دونهم لا تعلمونهم الله يعلمهم* ibâresinde Allah'ın bilip, müminlerin bilmediği düşmanlardan bahsedilmektedir. Artık bu ifadeden sonra insanın, bilemeyeceği şeyin arkasına takılıp o konuda lüzumsuz spekülasyonlara girmesine gerek yoktur. Ama bu hususta çok çeşitli tahminler yapılmıştır. Suyutî, bunlardan dört farklı tahmini zikretmektedir⁴⁷.

Vâkıâ Sûresi'nin 61. âyetindeki *و نشكم فيها لا تعلمون* ifadesinde, Allah'ın, insanları, onların bilmediği ve bilemeyeceği bir biçimde yaratabileceğinden bahsediliyor. Fakat insanlar, bilim kurgudaki tahminlere benzer bir şekilde tahmin yürütmüşler ve insanın, sığırcık kuşu biçiminde yaratılacağını söylemişlerdir⁴⁸.

Yine Saffât Sûresi'nin 40. âyetinden 55. âyetinin sonuna kadar Cennette cennetliklerin içinde buldukları nimetlerden bahsedildikten sonra onların aralarında konuştuklarından sözediliyor. İçlerinden biri bir arkadaşının dünyada iken öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiğini söylüyor ve arkadaşının Cehennemdeki durumunu anlatıyor. Süddî'nin dediğine göre bunlar, İsrailoğullarından, biri mümin diğeri kâfir iki

⁴⁶ Yine Mufhemât'ın 7. sayfasıyla Vâhidi'nin eserinin 26, 27 ve 28. sayfalarını karşılaştırınız. Ayrıca Mufhemât'ın 8. sayfasıyla Vâhidi'nin eserinin 20. sayfasını karşılaştırınız.

⁴⁷ Bkz. Mufhemât, s. 29; Zemahşerî, Keşşâf, II, 166

⁴⁸ Mufhemât, s. 62

arkadaştır. Suyutî'nin Kirmânî'den naklettiğine göre de isimleri Yahya ve Natrus'tur⁴⁹. Bu açıklamalar gerçekten ilginçtir. Zihinlerde Cennet-teki o insanla görüşülmüş ve onun kim olduğu sorulmuş gibi bir fikir uyandırıyor.

Bu konuda yapılan bir yakıştırmaya da şu örneği verebiliriz:

Ad kavminin helakinden bahseden bir âyette (Kamer 19) *في يوم نحس مستمر* ifadesiyle uğursuz ve bitmek tükenmek bilmeyen bir gün bulunduğundan bahisle o günün dehşetinden, korkunçluğundan söz ediliyor. Garip olan şudur ki *نحس* kelimesinin lügatta uğursuz anlamına gelişiyle⁵⁰ çarşamba gününün uğursuzluğu gibi asılsız bir fikir yanyana getirilmiş ve söz konusu günün çarşamba olduğu söylenmiştir⁵¹. Bunun apaçık bir yakıştırma olduğunda şüphe yoktur. 94

Verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere mübhemâtla ilgili bilgilerin bir kısmının tamamen mesnedden yoksun, sadece indî yorumlara ve muhayyile gücüne dayandığı söylenebilir⁵².

Kaynaklar hakkında genel olarak şunlar söylenebilir: 25

Kur'ân'ın dışında öteki kaynaklara dayalı olarak getirilen açıklamalara, kesin doğrular olarak bakmak söz konusu olamaz. Bunlardan sahabenin müşahedesine dayalı haberlere bir ölçüde güvenilebileceğini söylemek gerekir. Ancak bazı konularda müşahedeye dayalı çok çeşitli rivayetlerle karşılaşıldığında hangisinin doğru olabileceğini tespit etmek, imkansıza yakın derecede güçlük arz etmektedir. İttifakla bütün tariklerin birleştiği noktalarda sahabenin müşahedesinin dışında bir kaynaktan elde edemeyeceğimiz bilgilerin doğruluğunu kabul etmek durumundayız. Esasen hangi kaynaktan olursa olsun mübhematla ilgili rivayetlerin büyük bir bölümünde nakledilen görüşler çeşitlilik arz etmektedir. Dolayısıyla daha işin başında okuyucu haberlerin doğruluğu konusunda şüpheye düşmektedir. Burada güvensizlik, mübhematla alakalı kaynaklara değil, bizatihi haberlerin kendilerinedir. 25

II. MÜBHEMÂTLA İLGİLİ AÇIKLAMALARDA TENKİD EDİLECEK NOKTALAR

Tenkît noktaları dört grup altında ele alınabilir: Kur'ân'a aykırılık, akla ve mantığa aykırılık, Arap diline aykırılık ve bilgi yanlışlığı.

49 Taberî, C. Beyân, XXIII, 59; Mufhemât, ss. 53-54

50 İbn Manzûr, Lisân, III, 596

51 Mufhemât, s. 61

52 Daha fazla örnek için bkz. Taberî, C. Beyân, VIII, 192, VI, 38 Mufhemât ss. 19, 20,

A. Kur'an'a Aykırılık

Mübhemâtla ilgili bazı açıklamalarda hem Kur'ân metniyle hem de Kur'ân'ın ruhuyla bağdaşmayan ifadelere rastlamak mümkündür. Bu hususu örnekleriyle ele almakta yarar olacaktır.

Hadid Süresi'nin 27. âyetindeki *وجعلنا قلوب الذين اتبعوه* ifadesindeki mansub zamirin mercii Hz. Muhammed olarak gösterilmiştir⁵³. Oysa âyetin baş tarafına bakıldığında bu zamirle, Hz. Peygamber'in kastolunmasını imkansız olduğu görülür. Burada Hz. İsa ve ona tâbi olanlardan sözedilmektedir. Bu bakımdan burada metne aykırı bir belirleme söz konusudur.

69

Öte yandan Hicr Süresi'nin 44. âyetindeki *لها سبعة أبواب* ifadesinde Cehennem'in yedi kapısı olduğundan bahsedilmektedir. Mübhemâtla alakalı açıklamaların büyük ölçüde aşırı merakın bir sonucu olduğunu söylemek insafsızlık olmaz. Nitekim bu konuda da böyle bir merak sâikasıyla Cehennem'in kapılarının adları üzerine spekülasyon yapılmıştır. Suyutî, biri el-A'meş'den, diğeri İbn Abbas'dan nakledilen iki haberde bu kapıların adlarının el-Hutame, el-Hâviye, Lezâ, Sekar, el-Cehîm, es-Seîr ve Cehennem olduğunu zikretmektedir⁵⁴. Oysa bu kelimelerin geçtiği siyak-sibak' çerçevelerine baktığımızda bunların, Cehennem'in kapıları olduğu konusunda bir işaret görmek kâbil değildir. Bunların geçtiği pasajlardan anlaşıldığına göre bu kelimeler, Cehennem'in diğer adları olabilirler. Kaldı ki söz konusu rivayetlerde bir mantikî çelişki vardır. Çünkü Cehennem'in kapıları sayılırken "Cehennem" kelimesi de Cehennem'in bir kapısı olarak sayılmaktadır. Sonuç itibariyle bu rivayetler akla da aykırıdır.

116

Kur'ân'ın ruhuna aykırı bir rivayete daha temas etmeden geçemeyeceğiz. Enâm Süresi'nin 89. âyetinde *فإن يكفر بها هؤلاء فقد وكلنا بها قوما* buyurulmaktadır. Allah bu âyette eğer Peygamber'in muhatapları, önceki âyetlerde bahsedildiği üzere kendilerine kitap ve hikmet verilen peygamberleri inkar ederlerse bu teklifi, inkar etmeyecek bir kavme ya pacağını söylemektedir. Suyutî bu konuda iki farklı rivayete yer vermektedir. Rivayetin birine göre bu kavim, Medine halkıdır, diğersine göre ise meleklerdir⁵⁵. Biz birinci rivayet üzerinde durmayacağız. Konumuz itibariyle ikinci rivayeti ele aldığımızda gerek âyet çerçevesi ve âyetin geçtiği pasajın bütünlüğü gerekse Kur'ânın bütünlüğü içinde âyetteki

53 Mufhemât, s. 62

54 Mufhemât, s. 36; Taberî de, başka bir tarikden aynı isimleri vermektedir. bkz. Taberî, C. Beyân, XIV, 35

55 Mufhemât, s. 24

108
293

قوما kelimesinden, meleklerin kastedildiğini anlamak mümkün görünmemektedir. Herşeyden önce ifadeyi kendi bütünlüğü içinde göz önüne aldığımızda onda, -tabir yerindeyse- anlam açısından bir simetri söz konusudur, diyebiliriz. Çünkü ibarenin birinci bölümünde inkâr etme, ikinci bölümünde inkâr etmeme durumu vardır. Birinci grupta inkâr edebilecek bir insan grubundan sözedildiğine göre, ikinci grupta da yine insan cinsinden inkâr edip etmeme hürriyetine sahip bir topluluktan sözediliyor, demektir. Dolayısıyla burada meleklerden bahsetmenin uygunsuzluğu ortadadır. Zaten Kur'ânın bütünlüğü içinde meseleye baktığımızda, melekler, inanan veya inkâr eden varlıklar olmak yerine, Allah'ın verdiği emirleri ve görevleri isyan etmeden, karşı gelmeden yerine getiren varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasen Taberi de söz konusu Kur'âna aykırı habere yer vermekte, fakat itibar etmemektedir⁵⁶. Misalleri çoğaltmak mümkünse de burada sözü uzatmak istemiyoruz⁵⁷.

B. Akla ve Mantığa Aykırılık

Mübhemâtla ilgili açıklamalarda akla aykırı unsurlara da rastlanabilmektedir.

Yusuf Sûresi'nin 26. âyetindeki *شهد شاهد من أهلها* ifadesiyle ilgili İbn Abbas'dan nakledilen bir rivayette şâhidin, beşikteki bir bebek olduğu nakledilmektedir ki⁵⁸ bu mümkün değildir. Bu haber, akla, mantığa ters düştüğü gibi Allah'ın koyduğu kevnî kanunlara da ters düşer. Öte yandan yine aynı âyetle ilgili başka bir rivayette ise şâhidin bir kedi olduğu ifade edilmektedir ki, bunun da mantıkla ve fizik kanunlarla bağdaşmadığı ortadadır.

Bu tür rivayetleri hiçbir teraziye vurmadan nakletme işinde, aklı hiçe sayan boyutlara ulaşsa da naklin, Kur'ânı anlamada, onu tefsir etmedeki tartışılmaz önceliği olduğu düşüncesini sezme zor değildir.

Yine Furkân Sûresi'nin 53. âyetindeki *وهو الذي مرج البحرين* ifadesinde geçen iki denizin Gök ve Yer denizi olduğu yolunda Saîd b. el-Müseyyeb'den bir haber nakledilmektedir⁵⁹ ki bu da akla, mantığa ve insanlığın tecrübesine aykırı bir açıklamadır.

56 Taberi, C. Beyân, VII, 264

57 Örnekler için bkz. Mufhemât, ss. 8, 13, 34, 60

58 Bkz. Mufhemât, s. 34

59 Aynı eser, s. 44

C. Arap Diline Aykırılık

Mübhemâtla ilgili açıklamalarda arapça kelimelerin lügat manalarına ve yaygın kullanımlarına ters düşen anlamlandırmalarla karşılaşılıyor.

Yusuf Sûresi'nin 42. âyetinde في السجن بضع سنين ifadesinde Hz. Yusuf'un, hapishanede birkaç yıl kaldığından sözediliyor. Esasen بضع kelimesinden, üçle dokuz arasındaki sayılardan herhangi birinin kastedildiği konusunda lügatçiler arasında ittifak olduğu ortadadır⁶⁰. Hal böyle olmasına rağmen bu âyette geçen بضع سنين le kastedilen süsürenin 12 veya 16 yıl olduğu yolunda rivayetler vardır⁶¹ ki bu بضع kelimesini, Arapın kullandığı çerçeveden çıkarmak demektir.

Bakara Sûresi'nin 101. âyetindeki فريقي نبيه فريقي منهم ifadesindeki فريقي kelimesiyle alakalı yine yanlış bir belirlemeye şahid olmaktadır. Taberî'nin İbn Abbas'dan naklettiği bir rivayete göre فريقي den maksat, Malik b. es-Sayf'dır⁶². Bu durumda فريقي kelimesinden, yalnızca bir kişinin kastedildiği sonucu çıkmaktadır ki, herşeyden önce فريقي kelimesi grup anlamına gelmekte ve lügatlara baktığımızda bu kelimeyle, kesinlikle bir kişiden fazla insanın kastedildiği anlaşılmaktadır⁶³. Kaldı ki bir sonraki âyette geçen وراء ظهورهم واء فريقي in, bir kişi yerinde kullanılmadığının açık delilidir.

D. Bilgi Yanlışlığı

Mübhemâtul-Kur'ân İlmi'nde, bilinen şeylere ters düşen açıklamaları görmek de mümkündür. Esasen aynı kelimeyle alakalı açıklamalar, çoğu zaman birbirinden çok farklı sonuçlar doğurduğu için bunlardan hepsinin bir anda doğru olmasına zaten imkân yoktur. Dolayısıyla söz konusu rivayetlerin, her sahanın uzmanınca köklü bir tenkitten geçirilmesi gerekir. Belki bu sayede bilgi yanlışlarının ne kadar çok olduğu ortaya çıkacaktır. Ancak biz çok açık birkaç misal vermekle yetineceğiz.

Kehf Sûresi'nin 60. âyetinde مجمع البحرين tabiri geçmektedir. Ayette Hz. Musa, genç arkadaşına, iki denizin birleştiği yere kadar yürüyeceğini anlatmaktadır. İki denizin birleştiği yer konusunda çeşitli tahminlerin yürütüldüğünü görüyoruz. Bu konudaki görüşlerden biri de bu

60 İbn Manzûr, Lisân, I, 223

61 Mufhemât, s. 34

62 Taberî, C. Beyân, I, 442; Mufhemât, s. 7

63 İbn Manzûr, Lisân, II, 1085

yerin, İran ve Rum denizlerinin birleştiği yer olduğu şeklinde⁶⁴. Burada coğrafya konusunda açık bir bilgisizliğin söz konusu olabileceğini düşünürüz. Eğer İran denizinden, İran körfezi ve Hint Okyanusunun başlangıcı kastediliyorsa, söz konusu denizlerin, Rum denizi denebilecek bir denizle fiziki olarak irtibatını kurmak imkansızdır. Rum denizinden olsa olsa Karadeniz, Ege, Akdeniz gibi denizler anlaşılabilir. Bu durumda bu denizlerin İran deniziyle irtibatını, -hele o devrin şartlarında- kurmak oldukça zordur. 66

Yine tarih bilginiz açısından kabul edilemeyecek bir görüşe daha temas etmek istiyoruz.

Hac Süresi'nin 56. âyetindeki عذاب يوم عقيم ifadesindeki يوم عقيم in Bedr harbinin yapıldığı gün olduğu rivayet edilmiştir⁶⁵ ki, basit tarih bilginiz, bu günün Bedr günü olamayacağını söylemektedir. Ayette kıyamet veya kısır bir günün azabı gelinceye kadar inkarcıların, Kur'ân'dan şüphe etmeye devam edecekleri anlatılmaktadır. Eğer Bedir'den sonra inkarcılar, şüphelerinden vazgeçtilerse bu haberin doğru olduğu söylenebilir. Ama inkarcıların Bedr harbinden sonra da şüphede olma-ya devam ettikleri, tarih kaynaklarına başvurmayı bile gerektirmeyecek ölçüde açıktır. 80

III. MÜBHEMÂTLA İLGİLİ ÇABALARIN DOĞURDUĞU OLUMSUZ SONUÇLAR

A. Yorum Zenginliğine Engel Olması

Mübhemâtta bilinebilir olsa da olmasa da medlullerin kesin tesbiti amaç olduğundan, genellikle engin manalar yüklü, hemen her türlü yorum zenginliğine açık, şümüllü, genel ve mutlak ifadeler hep tahsis cihetine gidildiği için yapılan tespitler, okuyucuyu, gereksiz yere önceden şartlandırabilmektedir. Her Kur'ân kelimesini bire bir manalar vererek açıklama gayreti, çoğu zaman düşünceyi kısırlaştırmakta, sığlaştırmakta ve Kur'ân ifadelerinin mânâ zenginliğinden istifadeyi fevkalade olumsuz yönde etkilemektedir.

Hele söz konusu belirlemelerin, idealize edilmiş devrin insanları tarafından yapıldığı gözönüne alınırsa o zaman onların, sonraki nesillerin o konuda en azından rahatça imal-i fikr etmelerini güçleştirebileceği söylenebilir.

64 Bkz. Mufhemât, s. 41

65 Aynı eser, s. 43

103
249

Mübhemâtu'l-Kur'ân İlmi'nin nakli olduğu fikri savunuluyorsa o zaman sonraki nesillerin işi daha da bir zorlaşır. Bu bakımdan burada Mübhematu'l-Kur'ân İlmi'nin nakliliği üzerinde biraz durmak gerekir. Mübhemâtla ilgili söylenebilecek sözleri sadece Ashâb ve Tabiine münhasır kılmak, esasen doğru değildir. Eğer Kur'ân, ilk devirde anlaşılmiş ve bitmiştir denirse, o zaman ilk devir müfessirlerinin açıklamaları dışında mübhemât hakkında söz söyleme hakkı kalmamıştır, demektir. Ancak böyle birşeyi kabul etmek Kur'ân'ın ruhuna, ortaya koyduğu prensiplere ve onun fikir bütünlüğüne ters düşer. Bu tutum, Kur'ânî, sadece öncekilerin anlayışına mahkum etmek demektir. Oysa Kur'ân, ne ilk devir insanların, ne de ondan sonraki herhangi bir zaman diliminde yaşamışların inhisarındadır. Böyle bir ipotek, Kur'ân'ı, peşinen statik bir hüviyete hüründürmektir. Bu mülahazalarla biz, Kur'ân'da eğer mübhemât varsa bu mübhem ifadelerin, Sahâbe ve Tabiinden nakledilen görüşlerin dışında başka yollarla da açıklığa kavuşabileceği görüşünü taşıyoruz.

Bu durumda Mübhemât İlmi'nin naklilik değerini nasıl anlamak gerekir acaba? Denebilir ki, mübhematla alakalı bilgiler, -isnad yönüyle sağlam olup olmadıklarını bir kenara bırakalım- gerçek müşahadeye, tecrübeye ve sağlam bilgiye dayanıyorsa, sonraki nesiller için bir değer taşır. Yani sonrakilerin, mevcut imkanlarıyla tespit edemeyecekleri alana ait açıklamaların nakledilmiş olmaları, daha uygun bir tabirle naklilikleri, bir ayrıcalıktır. Eğer nakil, sadece kişilerin Kur'ânın mübhemleri hakkındaki şahsî görüş ve yorumlarının nakliyse bu, o kişilerin şahıslarından dolayı üzerinde akıl yürütülemez nitelik taşımaz. Şurası bir gerçektir ki biz, mübhematla ilgili bilgilerde çoğunlukla muhayyilenin ve tahmin gücünün kullanılmasıyla varılan sonuçların söz konusu olduğunu, dolayısıyla bu kabil açıklamaların, müşahadeye ve sonraki nesillerin imkân bakımından ulaşamayacağı bir kaynağa müstenid olmadıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Kaldı ki nakli olduğu söylenen mübhemâtla alakalı açıklamalara baktığımızda onların, nakil değeri taşımadıklarını en büyük nakli delil olan Kur'ânla ters düşüklerini, akla aykırı olduklarını, gaybî konularla ilgili bulduklarını, bazan da zan ve tahminden ibaret olduklarını görmekteyiz. Sonuç itibariyle mübhemâtla alakalı açıklamaların, sadece nakille mümkün olabileceğini kabul etmek doğru olmaz. Peygamber (a.s.)'in dahi Kur'ân ifadeleri hakkındaki bazı tahsislerinin⁶⁶, o anki durumun gereği olarak yapıldığı varsayı-

⁶⁶ Taberî, C. Beyân; I; 84; Tirmizî, el-Camiu's-Sahîh, tah. Ahmed Muhammed Şakir, el-Mektebetü'l-İslamiyye, tarihsiz, V, 204.

larak, onların, kesin sınırlandırmalar olarak alınmaması, Taberî gibi müfessirlerin de öngördüğü bir husustur⁶⁷. Hal böyle olunca Kur'an ifadelerinin mânâ zenginliğini ön planda tutmanın gereği ortadadır. Burada yorum zenginliğine engel olabilecek bir örnek vermek istiyoruz.

Suyutî'nin beyanına göre İsrâ Sûresi'nin 80. âyetindeki مدخل صدق ifadesinden maksat, Medine'dir⁶⁸. Oysa ifade son derece şümüllü ve her seviyeden insanın düşünme kapasitesi oranında dersler çıkarmasına müsait genel bir ifadedir. Belki bu âyetteki duayı, pratik hayat açısından düşündüğümüzde onun, sayısız konuda kullanılabileceğini görürüz. Çünkü âyette, herşeye, her yere dürüstlük ve doğrulukla girmek talep ediliyor.

B. Kur'an'ın Evrensel Hedeflerinin Gölgelemesi

Mübhemâtla ilgili açıklamalar genel olarak ele alındığında, Kur'an ifadelerinin, mahallî bir çerçevede hapsedilmiş bir duruma düşürüldüğü intibai edinilir. Kur'anın evrensel boyutunun perdelendiği görülür. Şahısların, yerlerin adlarının tesbitindeki çoğu zaman son derece gereksiz açıklamalar; ne kontekstin ne de Kur'ânî bütünlüğün katiiyen amaç olarak görmediği unsurların açıklanması yolundaki gayretler, adeta Kur'anın, mahallî çerçevede sıkışıp kalması sonucunu doğurmaktadır. Halbuki Kur'an, yine kendi ifadesiyle bütün insanlığın rehber kitabıdır. Onu gereksiz dar mahallî kalıplar içine sokmadan, çok daha engin ve geniş bir çerçevede anlamak gerekir. Kanaatımızca Mübhemâtü'l-Kur'an İlmi'nin Kur'an araştırmacısına kazandırdığı bilgilerin pek çoğu, onun gözlerinin, bütün bir dünyaya ve kainâta değil, aksine dar bir mekâna ve çerçeveye çevrilmesine yardımcı olabilecek niteliktedir. Söz konusu bilgilerin bu özellikleriyle Kur'anla ilgili araştırma yapanlara pek yararlı malzeme oluşturduklarını söylemek zordur.

Çünkü mübhemâtla ilgili açıklamaların amacında fikirlerin ve kavramların, genel ve mutlak ifadelerin, insanı insan olması bakımından hedef alan genel yaklaşımların ele alınıp açıklanması diye birşey yoktur. Asıl maksat, Allah'ın, muhataba, fikirleri, öğütleri, dersleri vermek için sadece malzeme olarak kullandığı olaylardaki -bu ister Kur'anın indiği döneme ait olsun ister Kur'ândan önceki dönemlerle ilgili bulunsun- şahıs, mekân ve zaman gibi unsurların açıklanmasıdır.

67 Taberî, Aynı eser, X, 32; ayrıca konuyla ilgili olarak bkz. Cerrahoğlu, İsmail, Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller, s. 26 ve Tefsir Tarihi, D.İ.B.Y. Ankara 1988, I, 50; Yıldırım Suat, Peygamberimizin Kur'anı Tefsiri, İstanbul 1983, s. 130

68 Mübhemât, s. 38

C. Şahısların Ebedileştirilmesi

Mübhemâtle alakalı açıklamaların önemli bir bölümünü oluşturan şahısların kimliklerinin belirlenmesi, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sadece dikkatlerin, anafikirden başka yönlere çevrilmesi sonucunu doğurmakla kalmıyor, bunun yanında başka mahzurlar da taşıyor.

İster iyiliğinden ister kötülüğünden bahsedilen bir insan tipi söz konusu olsun bunların şahıslarının ebedileştirilmesinin çeşitli mahzurlar doğurabileceği söylenebilir. Bu meyanda Kur'ânda, kendilerinden övgüyle bahsedilen tiplerin isimlerinin belirlenmiş olmasının, bu zatların, sonraki nesiller tarafından idealize edilmesi sonucunu doğurmuş olabileceğini söylemek mümkündür. Bu durumda sonraki nesiller, psikolojik olarak Kur'ânın söz konusu ifadeleriyle adeta özdeşleşen bu şahıslar gibi olmanın neredeyse imkansızlığını düşünebilmişlerdir. Bu düşünce ise, Kur'ânın öngördüğü yüce hedefleri amaçlama konusunda bir ölçüde sonraki nesillerin, kendilerine güvenlerini zayıflatmıştır, denebilir. Çünkü idealizasyonda, kişiler, oldukları gibi değil onları idealize eden insanların tahayyül ettikleri gibi düşünülürler. Bu imaj da, biçbir zaman onların gerçekliklerinin tam bir yansıması olamaz.

Bu bakımdan belki de denebilir ki Allah, şahısları değil, fikirleri ebedileştirme hikmetine mebnî olarak şahısları, adlarıyla zikretmek-tense, onları, tip olarak vermeği tercih etmiştir. Mübhemâtle ilgilenenler ise, meraklarına engel olamayışlarının tabii bir sonucu olarak muhtemelen Allah'ın Kur'ândaki bu tavrına uygun bir yol tutamamışlardır, denebilir.

Şahısların belirlenmesinin, idealizasyonun dışında ikinci bir mahzuru daha vardır. Kur'ân, insanı, devamlı değişen dinamik bir varlık olarak öngörür. Ona göre bugün inkârda olan bir insan yarın inanabilir, bugün mümin olan yarın kâfir olabilir. Bu ihtimal her zaman için söz konusudur. Kur'ân tiplerden bahsederken, bu tiplerin hayatlarının bütün kesitlerinde hiç değişmeden özelliklerini muhafaza etmelerini şart koşmaz. Hele birtakım kimselerin, küfür, fık ve nifâk gibi olumsuz özelliklerinden bahsediliyorsa, Kur'âna göre bu niteliklerin onlarda sabit kalması, bunların, imâna, İslâma ve ihsâna inkılab etmemesi matlup değildir. Aksine bu insanlar, sürekli olgun mümin olmaya çağrılırlar. Nitekim gerçek hayat da, önceleri inkarcı iken sonra inanan insanların misalleriyle doludur. Tabiidir ki, Kur'ânın indirildiği dönemde de bunun misalleri çoktur. Halid b. Velid ve Ebû Süfyân, bunlara örnek olarak verilebilir.

Fakat öyle dikkat çekicidir ki, Ebu Süfyân adı, *إن الذين كفروا ينفقون أموالهم ليصدوا* (Enfâl 36) âyetiyle ebedileştirilmiştir. Bu âyetin, Ebu Süfyân hakkında indirildiği rivayet edilmiştir⁶⁹. Bu durumda sonradan inanmış, sahabî olmuş bir insanın, âyette belirtilen tiplerin nümûnesi olarak kayda geçirilip, sonraki nesillere aktarılması bahis konusudur ki bunun, Kur'ân açısından kabul edilebilir yanı yoktur. Kur'ân, bazı kötü şahısların isimlerini verirken bile şahısları değil, onların temsil ettikleri tipi, muhatapların zihinlerinde yerleştirmek isterken, bir insan tipinden bahseden bu âyetin, Ebu Süfyân'la özdeşleştirilmesi, Kur'ânın sunduğu insan anlayışına sığmaz. Ebu Süfyân, bilahare müslüman olmuştur. İnanmak, önceden yapılan hataları siler, süpürür. Hiçbir mümin de bu âyetin inişine sebep olarak ebediyyen kayda geçmek istemez. Çünkü şahıslar ölür, ebedi olan tiplerdir. Sonuç itibariyle ister kendilerinden övgüyle bahsedilmiş, isterse yergiyle bahsedilmiş olsun mübhematla ilgili açıklamalar, fikirlerden ziyade şahısların ön plana çıkmalarını kolaylaştırmıştır, denebilir.

D. Mübhemât Konusunun İstismar Edilmesi

Kur'ânda mübhem sayılan kelimelerin belirlenmesi işi, her zaman için mezhebî ve siyasi görüşlerin desteklenmesi konusunda elverişli bir ortam sağlamıştır. Bu bakımdan mübhemat konusu sürekli olarak istismâra açık olmuştur⁷⁰. Şiîlerin dışındakilerin de mübhemâtı kendi lehlerine kullandıkları görülse de mübhemâtın istismarı konusunda Şiîlerin çok özel bir yeri vardır. Şiî müfessir ve âlimler gerçekten mübhemâtı sonuna kadar kendi kabullerine hizmet amacıyla kullanmışlardır, denebilir⁷¹. Onlar, özellikle imâmet, velâyet, mehdîlik, vasîlik ve ehl-i beyt konularında mübhemattan yararlanmışlardır. Yaptıkları açıklamaların tamamıyla batınî temelli oldukları, akla, mantığa ve Kur'âna aykırı oluş özellikleri taşıdıkları söylenebilir. Şiî ulemânın yazdığı Kur'ân Tefsirleri ve diğer Şiî kaynaklar, özellikle Kuleynî'nin Usûlu'l-Kâfi'si mübhemat hakkındaki mesnedsiz, sadece mezheb kaygısıyla yakıştırılmış açıklamalarla doludur⁷². Konuyla ilgili misaller oldukça çok olduğu için burada onların hepsi üzerinde durmak uygun olmayacağından, sadece birkaç misalle yetineceğiz.

69 Mübhemât, s. 28

70 Cerrahoğlu, İ., Tefsir Usûlü, s. 186

71 Goldziher, İ., Mezahibu't-Tefsiri'l-İslâmî, arapçaya çev. Abdullahalim en-Neccâr, Mısır 1374/1955, s. 306; Şiîlerin Tefsir anlayışı konusunda geniş bilgi için bkz. Ateş, Süleyman, "İmamiyye Şiasının Tefsir Anlayışı", A.Ü.İ.F. Dergisi XX, 147-172

72 Bkz. Kuleynî, Usûlu'l-Kâfi, Şiraz, tarihsiz, I, 221, II, 297-298, 293, 304

İbrahim Sûresinin 28. âyetinde (ألم تر إلى الذين بدلوا نعمة الله كفراً) kâfir oldukları söylenenlerin, Benî Ümeyye ve Benî Muğîre oldukları söylenmektedir⁷³. Yine Şiilere göre İsrâ Sûresi'nin 60. âyetindeki الشجرة الملعونة في القرآن ifadesindeki lanetlenmiş ağaçtan maksat Emevilerdir⁷⁴. İbrahim Sûresi'nin 26. âyetindeki شجرة خبيثة den maksat, yine Emevî sülalesidir⁷⁵.

Öte yandan Tabresî, Mecmau'l-Beyân'ında Mâide Sûresinin 67. âyetindeki إليك ile, Peygamber (a.s.)'den, tebliğ etmesi istenen şeyin, Hz. Ali'nin nasbı ve onun velâyeti konusu olduğu yolunda rivayetleri sıralamaktadır⁷⁶.

Ayrıca R'ad Sûresinin 7. âyetindeki لكل قوم عاد ifadesinden Hz. Ali'nin imameti anlamı çıkarılmaya çalışılmıştır⁷⁷.

Yine Ahzâb Sûresinin 33. âyetindeki أهل البيت tabirinin içine girenlerin, Hz. Peygamber, Fatıma, Ali, Hasan ve Hüseyin'den ibaret beş kişi olduğu rivayet edilmiştir⁷⁸.

Bütün bu yorumların ve burada yer verme imkanı bulamadığımız diğer açıklamaların⁷⁹ Kur'ân metninin okuyucuya verdiği şeyler olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu bakımdan Şiilerin, bu konudaki yaklaşımları tamamiyle bâtinî temelli yakıştırmalardır.

IV. MÜBHEMÂTU'L-KUR'ÂN İLMİNİN KUR'ÂN TEFSİRİNDEKİ YERİ

Öncelikle Kur'ânın ifade tarzı açısından meseleye bakarsak, Allah'ın muhataplarına hitap ederken Arap dilinin bütün anlatım imkânlarını gözönüne aldığını görebiliriz. Mübhemât diye adlandırılan ism-i mevsuller, ism-i işaretler, cins isimler, zamirler ve diğerleri, Arap dilin-

73 Tûsî, Tefsiru't-Tibyân, Necf 1376/1957, VI, 294; Tabresî, Mecmau'l-Beyân, Tahran, tarihsiz, VI, 314; Tabatabaî M. Hüseyin, el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'ân, tarihsiz, XII, 66

74 Tabresî, M. Beyân, VI, 424

75 Tabatabaî, el-Mizân, XII, 63

76 Tabresî, III, 223

77 Kuleynî, Usulu'l-Kâfî, I, 192; Tabresî, M. Beyân, VI, 278; İbn Kesîr, Tefsiru'l-Kur'ân, II, 502

78 Tabresî, M. Beyân, VIII, 357; Tabatabaî, el-Mizân, XVI, 316

79 Bkz. Suyutî, Mufhemât, ss. 30, 31; Kuleynî, el-Kâfî, I, 221, 321, 323; Tabresî, M. Beyân, III, 210-IV, 106-VI, 474-VII, 143-VIII, 398-IX, 28; Tabatabaî, el-Mizân, XII, 175-XVI, 393-XVII, 70-XVIII, 46

deki ifadelerin vazgeçilmez unsurlarıdır. Kelamın sahibi de açık arapça olan kitabında, dilin bu özelliklerini kullanmıştır. Allah Teala dileseydi cins ismi tercih etmez, anlatacağını, hep özel isimlerle anlatırdı. Ama görünen o ki, O, Kur'ânında böyle bir yol seçmemiştir. Çünkü Kur'ân ifadelerinin genel karakterine baktığımızda tahsisten ziyade ta'mim, takyidden ziyade mutlaklık söz konusudur.

Kendi ifadesiyle söylersek Kur'ân, bütün insanlığı muhatap aldığı için⁸⁰ yer yer indirildiği dönemin mahallî kültürünü malzeme olarak kullansa da hedef, insanlığa doğruyu göstermektir. Yani ifadelerin amacı, bünyelerinde taşıdıkları mahallî kültürel motifleri okuyucuya öğretmek değil, onlara belli bir fikri vermektir. Kıssalarda ve Kur'ânın indirildiği dönemin olaylarından bahseden ifadelerde asıl amaç, ders vermektir.

Denebilir ki, mübhemâttan sayılan kelime türleri de evrensel hedefler gözetken Kur'ânın, genel ve kuşatıcı ifade tarzı için en uygun kelimelerdir. Dolayısıyla mübhemâttan sayılan kelime türlerinin, açıklanmaya muhtaç, yani medlûllerinin kesin ve net biçimde tayin edilmesi zarurî kelimeler olarak görülmesi yanlıştır.

Şu halde Kur'ânın anlaşılması ve hidayete ulaştırıcı özelliğini ortaya çıkaracak biçimde yorumlanması açısından esasen söz konusu kelimelerin medlullerinin belirlenmesi gerekmez. Başka bir ifadeyle, mübhemâtin, kelime anlamıyla mübhem ve kapalı olduğunu kabul etmek zordur. Mübhemât, ancak kastettiği özel durumlar açısından mübhem olarak kabul edilebilir.

Bu noktada mübhemâtle ilgili açıklamaları, genel karakterlerine göre üç ana grupta toplayabiliriz.

A. Gereksiz Açıklamalar

Bunların, bilgi olarak değeri olduğunu kabul etmek oldukça zordur. Mesela Neml Sûresi'nin 18. âyetinde Hz. Süleymân'ın ordusu geçerken karıncalardan birinin, diğerlerini, ezilmemeleri için uyardığı ifade ediliyor. Bu karıncanın adı konusunda spekülasyon yapılmış ve çok çeşitli isimler üzerinde durulmuş, ayrıca aynı karıncanın cinsiyeti bile araştırılmıştır⁸¹ ki bunlar son derece gereksizdir. Öte yandan Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin adı ve rengi tespit edilmeğe çalışılmıştır⁸².

80 Bakara 185; Sebe 28

81 Bkz. Zemahşeri, Keşşâf, III, 141; Suyutî, Mufhemât, s. 45

82 Suyutî, Mufhemât, s. 39

Görebildiğimiz kadarıyla birçok âyette de mübhemiyet ihdas edilmiş ve ihdas edilen mübhemiyeti açıklama gayretleri görülmüştür. Mesela Enbiyâ Sûresinin 47. âyetindeki الموازين القسط ifadesinde, adâlet terazilerinden bahsediliyor. Belki metinden yola çıkarak düşünürsek mübhemâtı araştıranlarca burada mübhem olan husus, terazilerin neliği ve nasıllığıdır. Ama nedense bu konuya ilgi gösterilmemiş, terazilerin sahibi tesbit edilmiştir⁸³. Aslında âyette bu konuda bir mübhem kelime söz konusu değildir. Burada mübhem icâd edilmiş ve açıklanmağa çalışılmıştır.

Bu gereksiz açıklamaların, Kur'ânın tefsiri açısından herhangi bir değer taşıdıklarını söylemek doğru olmaz.

B. Kur'ân Araştırmalarına Bir Ölçüde Bilgi Kaynağı Olabilecek Nitelikte Açıklamalar

Bu kabil açıklamalar bir bakıma Kur'ânın, sözünü ettiği hususların, hayal mahsülü olmayıp gerçek karşılıklarının olduğunun isbatı bakımından önem taşırlar. Kur'ânın söylediklerinin doğruluğunun sağlamlasının yapılması konusunda rol oynarlar. Bu özellikleriyle bu kategoriye giren açıklamalar, esasen Kur'ândan alınacak hidâyetin ve nûrun mahiyet olarak artışını sağlamak yerine Kur'âna dayalı bilimsel araştırmalar için materyal değeri taşırlar. Araştırmacı bu bilgileri ayıklayarak, Kur'ânın umumî esprisini de kıstas almak suretiyle Kur'ânın konu ettiği bir hadise hakkında sağlıklı sonuçlara ulaşmaya çalışır. Bu tür çalışmaların, sonuçları itibariyle dolaylı olarak Kur'ân konusunda uzman olmayan kişilerin de Kur'ânın bahsettiği söz konusu hâdisenin özünü kavramalarına yardımcı olabileceğini söylemek mümkündür. Çünkü söz konusu kişiler, Kur'ânın indiği dönemle Kur'ân ifadelerinin irtibatını kavrarlar. Bu bilgileri kullanan Kur'ân araştırmacıları, ilgili Kur'ân ifadelerinin, zihinlerde daha net şekillenmesine yardım ederler. Ancak bu yardım, Kur'ân muhatapları için son derece önemli ve hayati ilave prensipler ortaya koymaz. Çünkü Kur'ân, bu tür pasajlarda insanlara ortak olarak kavramaları, bilmeleri ve duymaları gereken prensipleri çok açık üsluplarla vermiştir. Burada konuyu misalle açmak şüphesiz yararlı olacaktır.

Enfâl Sûresinin 7. âyetindeki إحدى الطائفتين ifadesinde "iki gruptan biri" tabirindeki iki grubun, kimlerin grubu olduğu hususunu müb-

⁸³ Suyuti, Mufhemat, s. 42; ayrıca mübhemiyetin ihdası ile ilgili örnekler için bkz. aynı eser, ss. 13, 54

hemâtle ilgili açıklamalardan anlıyoruz. Bu iki grup, mübhematta Ebu Süfyân ve Ebu Cehl'in grupları olarak geçiyor⁸⁴. Aslında Mübhemâtü'l-Kur'ânda geçtiği şekliyle alırsak طائفين in ne yaptığı, nerede bulunduğu konusunda bilgi sahibi olamıyoruz. Ama gerek tarih kaynaklarından gerekse Kur'ân Tefsirlerinden konuyla ilgili daha teferruatlı bilgiler elde edebiliyoruz⁸⁵. Bu iki gruptan birinin kervan, diğerinin ordu birliği olduğunu anlıyoruz. Şimdi bunu bilmemiz, âyette verilmek istenenin okuyucuya intikalinde ne gibi bir katkı sağlıyor acaba? Bu hadiseyi hiç bilmediğimizi farzedip, bu konuda zihnimizi boşaltarak, âyetten, pasajın bütünü içinde ne anlayabileceğimize bakalım.

Bu siyak-sıbak çerçevesi içinde Allah'ın, müminlerden, karşılamalarını beklediği grupla, müminlerin karşılamak istediği grubun farklı olduğu ve müminlerin, daha kolay olanını tercih ettikleri; esasen inananlar için daha yararlı olan grubun, Allah'ın vadettiği grup olduğu anlatılmaktadır. Çünkü Allah, inananların eliyle vahyinin gerçek oluşunun pratikte isbatını ve inkârcıların bozguna uğratılmasını, hakkın, bătıla galip gelmesini istemektedir. Biz mübhematla ilgili açıklamalar olmaksızın metinden bu fikirleri anlayabildiğimizi zannediyoruz. Hadiseyi acaba bütün teferruatıyla bilirsek, âyeti değişik biçimlerde anlayabilir miyiz? sorusuna ise rahatlıkla "hayır" cevabını verebileceğimizi düşünüyoruz.

Meseleyi bir başka yönüyle düşünürsek, hadisenin içinde yaşayan müminler, zaten olayları bütün detaylarıyla bildiklerine göre, bu hadiseden niçin bahsedilmiştir? Allah, bu âyetleri, o devrin insanlarına sırf olayı anlatmak, tasvir etmek için mi indirmiştir? Gayet tabiidir ki amaç bu değildir. Amaç, onların yanlışlarına işaret edilerek, bir daha aynı hataya düşmemelerini sağlamaktır. Bu durumda bu âyetler, sonraki insanlar için ne ifade edebilir? Hangi konuda onlara ders verebilir? Bu soruları sorup kendi kendimize düşündüğümüzde öncekilere verilen fikrin aynının sonrakilere de verilmiş olduğu sonucuna varıyoruz. Bir bakıma Kur'ânın indirildiği dönemde yaşayan insanlar için daha önceki kavimlere ait kıssalar ne ifade ediyorsa Kur'ânın indirildiği dönemden sonra yaşayan insanlar için de, Kur'ânın indirildiği devrin olaylarından bahseden pasajlar aynı şeyi ifade eder. Kur'ân kıssalarıyla Kur'ânın indirildiği dönem hadiselerini kısaca eden pasajlar arasında ders alma bakımından sonraki nesiller için herhangi bir fark yoktur. Adeta kıssa-

84 Taberî, C. Beyân, IX, 188; Suyutî, Mufhemât, ss. 27-28

85 Aynı eser, IX, 186-188

ların gayeleriyle, sözkonusu ettiğimiz Kur'ân âyetlerinin gayeleri ay-
nıdır.

Kur'âna göre Hz. Peygamberin ve Ashâbının, Kur'ânda geçmiş topluluklarla ilgili kıssaları bütün detaylarıyla bildiklerini söyleyemeyiz. Kur'ân, bunların Hz. Peygamber (a.s.) için gayb olduğundan bahsetmektedir⁸⁶. Şu halde kıssaların anlatıldığı pasajlarda geçen bütün kelimelerin medlullerinin bire-bir anlamda Peygamber (a.s.) tarafından bilindiğini söylemek mümkün değildir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in bu kıssalarda anlatılmak isteneni anlamadığını söylemek de imkansızdır. Bu durumda Peygamber (a.s.), hadiseleri bütün yönleriyle bilmediği halde kıssalarda verilmek istenen fikri almıştır. Onun detayları bilmesi, kendisi için bir nakisa teşkil etmemiştir. Kıssalardaki durum Peygamber (a.s.) için böyle olduğunda, durum pek yadırganmamaktadır. Ama nedense Kur'ânın indirildiği dönemle ilgili hadiselerden sözedilen âyetleri anlamada, sonraki nesiller için, detayları bilme külfeti getirilmek istenmiştir. Kanaatımıza göre sonraki nesiller için böyle bir yüklenmemelidir.

Netice itibarıyla ister Kur'ânın indirildiği döneme ait olaylarla ilgili ifadelerde, ister kıssaların anlatıldığı pasajlarda olsun, mübhemâttan sayılan kelimeler açıklandıkları zaman okuyucuya hidâyet nokta-i nazarından değişik sonuçlar doğurmamaktadır.

C. Kur'ânın Yaşanan Hayatla İlgili İfadelerindeki Mübhemlerle İlgili Açıklamalar

Bu grupta olanlar yaşanan hayatla doğrudan ilgili oldukları için fonksiyonel özelliğe sahiptirler. Bunlar, diğer gruplardaki açıklamalar gibi gereksiz fanteziler olarak değerlendirilemezler. Belki de mübhemat diyebileceğimiz asıl hususlar bunlardır. Kur'ânda bunun misalleri vardır. Mesela ¹³⁷الحج أشهر معلومات ifadesinde "bilinen aylar" tabirinin, sonraki nesiller için belirlenmesi gerekir. Nitekim bu husus, hem yazılı olarak tefsirlerde ve diğer kaynaklarda yer almış, hem de nesilden nesile tevâtüren sözlü ve fi'li olarak nakledilegelmiştir. İbadetlerle ilgili mübhemâttın, daha güçlü olarak, yaşanan hayatın içinde nakledilegelmesi, işin yazılı olarak nakledilmesi yanının kıymetini azaltmasa da en azından yazılı kaynakların üzerindeki yükü hafifletmektedir.

86 Ali İmrân 44, Hûd, 49, Yusuf, 102, Kasas, 44, 46

87 Bkz. Bakara 197.

Belki de bu konudaki mübhematla alakalı yazılı açıklamalarla tatbikat öylesine bütünleşmiştir ki artık, Kur'ânın o ifadelerine kelime anlamıyla mübhem demek güçleşmiştir.

Sonuç olarak mübhematla ilgili üç grup altında toplamaya çalıştığımız açıklamalardan sadece 3. gruptakiler, metnin tefsirinde doğrudan fonksiyon icra edebilir niteliktedir, diyebiliriz. Diğer gruplardaki açıklamaların, metnin yorumlanmasında ana fikri değiştirecek boyutlarda rol oynamadıklarını rahatça söyleyebiliriz.

V. MÜBHEMÂTU'L-KUR'ÂN İLMİNİN KONULARININ DEĞİŞİK ARAŞTIRMALAR YOLUYLA İNCELENMESİ

Herşeyden önce Mübhemâtu'l-Kur'ân İlmî'yle varılmak istenen hedeflere artık sadece onun nakliliğini ön plana çıkararak sabit sayıda rivayetlerle varmanın imkansızlığı ortadadır. Önce mevcut bilgi kaynaklarına göre Kur'ânın hangi unsurlarının açıklığa kavuşturulabileceği konusu, yine Kur'ânın hedefleri gözönüne alınarak mütehassıslarınca tespit edilmelidir. Çünkü imkansız başarıma peşinde koşmanın kazandıracığı birşey yoktur. Mesela gayba ait bir alandan bahseden ifadelerdeki tamamıyla gayba muttâli olmakla bilinebilecek hususların peşinden koşmanın anlamsızlığını kabullenmek gerekir.

Mübhematın konu edindiği kelimelerin hangilerinin Kur'ân tefsiriyle ve Kur'ânın, fizik ve sosyal kanunlarıyla bütün bir kainatın; tarihiyle coğrafyasıyla, başarılarıyla, başından geçen olaylarla, tecrübeleriyle bütün bir insanlığın gerçeğiyle irtibatı açısından araştırılmaya değer olduğunun tespiti çok önemlidir. Böylece gereksiz işlerle uğraşılmamış olacaktır. Bilindiği gibi, Mübhemâtu'l-Kur'ân İlmî'nin son derece gereksiz konuları irdelediği için fonksiyonel olmadığını yukarıda ortaya koymaya çalışmıştık.

Sözünü ettiğimiz bu ön eleme işinde araştırılmaya değer bulunacak mübhematın sayısının çok çok azalacağını ifade etmek gerekir. Tahminî bir oran verme cüretinde bulunursak, şu anda matbû olarak elimizde bulunan Suyutî'nin Mübhemâtındaki açıklamaların yüzde doksanın bir çırpıda saf dışı edilebileceğini zannediyoruz. Bundan sonra incelenmeğe değer hususların da konularına göre özellikle tarihî, arkeolojik⁸⁸ ve antropolojik araştırmalara ihtiyaç gösterdiklerini söylemek mümkün-

88 Kehf Sûresi'nin 96. âyetinde بين الصدقين ile anlatılan iki dağın Ermenistan ve Azerbeycan taraflarında olduğu söylenmektedir. Bkz. Suyutî, Mübhemât, s. 41. Kanaatımızca bu gibi konuların açıklık kazanması arkeolojik araştırmalara ihtiyaç gösterir.

dür. Çünkü gerek Kur'ânın indirildiği dönemle, gerekse daha önceki toplulukların başından geçen olaylarla ilgili Kur'ân ifadelerindeki, yer, zaman ve şahıs isimlerinin tespit edilebilmesinin en sağlam ve güvenilir yolu, bu olsa gerektir. Bu konuda sadece Kitab-ı Mukaddes'i kaynak olarak kullanmak tek başına yeterli olamayacağı gibi ilmî anlamda kesinlik de ifade etmez.

Öte yandan her sahadaki sağlam ilmî veriler, insanın ve evrenin sınırlarını çözme yolunda atılan müşahhas adımlar da bu konuda Kur'ân araştırmacısının en büyük destekçileridir.

SONUÇ

Sonuç itibariyle Kur'ânın mübhem denilen bazı kelimelerinin açıklanmasını amaç edinmiş olan Mübhemâtu'l-Kur'ân İlmî'nin ortaya koyduğu sonuçlar çeşitli açılardan tenkide açıktır. Yukarıda da ifade edildiği üzere açıklamaların tenkidçi bir gözle ele alınıp, akla, muhakemeye, tecrübeye, fizik gerçeklere ve artık müteârife haline gelmiş ilmî gerçekliklere, dahası Kur'ân metnine ve ruhuna aykırı unsurları ayıklandığı takdirde, Kur'ânın tarihî ifadeleriyle ilgili detayların tesbitinde malzeme olarak bir değer ifade edebileceğini söyleyebiliriz. Burada şunu ilave etmek gerekir ki, Mübhemâtu'l-Kur'ândaki bilgilerde Kur'ânın evrensel boyutunun kavranmasında doğrudan katkı sağlayacak unsurlar bulmak oldukça zordur. Ancak Kur'ânın, tarihî açıdan ilmî olarak araştırılması esnasında hareket noktası olabilecek bilgilerin mevcudiyetinden söz etmek mümkündür.